

ÚVOD

Proč by naše těla měla končit u pokožky, nebo obsahovat přinejlepším jiné bytosti v pokožce zapouzdřené?
Donna Haraway, *Manifest pro kyborgy*

Pokud člověk skutečně přemýšlí o těle jako takovém, pak neexistuje žádný možný obrys tohoto těla jako takového. Existují úvahy o systematickosti těla, existují hodnotová kódování těla. Tělo jako takové myslet nelze, a já se k němu rozhodně přiblížit nemohu.
Gayatri Chakravorty Spivak, „In a Word“
rozhovor s Ellen Rooney

Neexistuje žádná přirozenost, jen účinky přirozenosti:
denaturalizace a naturalizace.
Jacques Derrida, *Donner le Temps*

Existuje způsob, jak propojit otázku materiality těla s performativitou genderu? A jak v takovém vztahu figuruje kategorie „pohlaví“? Uvažme nejprve, že rozdíl v pohlaví je často zmiňován jako záležitost rozdílů materiálních. Rozdíl v pohlaví nicméně nikdy není prostým výsledkem materiálních rozdílů, které by nějakým způsobem nebyly poznamenány a utvářeny diskursivními praktikami. Tvrdit,

že rozdíly v pohlaví jsou neodlučitelné od diskursivních vymezení, navíc není totéž co tvrdit, že diskurs tento rozdíl způsobuje. Kategorie „pohlaví“ je od samého počátku normativní; je tím, co Foucault označil jako „regulační ideál“. „Pohlaví“ pak v tomto smyslu funguje nejen jako norma, ale je součástí určité regulační praxe, jež vytváří těla, která ovládá, tj. jejíž regulační síla se vyjevuje jako jakási produktivní moc, jako schopnost produkovat – vymezovat, uvádět do oběhu, diferencovat – těla, která má pod kontrolou. „Pohlaví“ je tedy regulační ideál, jehož materializace je vynucovaná, a tato materializace probíhá (anebo neprobíhá, pokud dojde k jejímu selhání) prostřednictvím jistých důsledně regulovaných praktik. Jinak řečeno, „pohlaví“ je ideální konstrukt, který je nevyhnutelně materializován v čase. Nejde o prostý fakt nebo statickou podmínku těla, nýbrž o proces, jímž regulační normy materializují „pohlaví“, a této materializace je dosaženo násilnou reiterací oněch norem. Skutečnost, že tato reiterace je nutná, je známkou toho, že materializace nikdy není zcela dokonána, že těla se nikdy zcela nepodrobí normám, jimiž je jejich materializace podněcována. A právě různé nestability a možnosti nové materializace, otevřené tímto procesem, vyznačují jednu oblast, v níž lze sílu regulačního zákona obrátit proti němu samému, a vyvolávat tak reartikulace, zpochybňující hegemonickou sílu tohoto regulačního zákona jako takového.

Jak se ale potom k tomuto pojetí materializace vztahuje pojem genderové performativity? Performativitu je v první řadě nutno chápat nikoli jako singulární či záměrný „akt“, ale spíše jako reiterativní a citační praxi, jíž diskurs vytváří účinky, které pojmenovává. Na následujících stránkách začne být doufám zřejmé, že regulační normy „pohlaví“ působí na způsob performativu, čímž vytvářejí materialitu těl a ve specifitějším významu materializují pohlaví dotyčného těla, materializují rozdíl v pohlaví za účelem upevnění onoho imperativu, jímž je heterosexuality.

To, co utváří pevnou podobu těla, jeho obrysy a jeho pohyby, bude v tomto smyslu plně materiální, avšak materialita bude znovu promyšlena jako účinek moci, jako její nejproduktivnější účinek. A „gender“ pak v žádném případě nebude považován za kulturní konstrukt vtištěný do povrchu materie, ať už ji chápeme jako „tělo“ nebo jeho dané pohlaví. Jakmile je „pohlaví“ samo uchopeno ve

své normativitě, materialita těla pak nebude myslitelná nezávisle na materializaci oné regulační normy. „Pohlaví“ tedy není jednoduše to, co člověk má, ani to není statický popis toho, čím člověk je: bude jednou z norem, díky nimž „člověk“ vůbec začíná být životaschopný, bude normou, která opravňuje tělo k životu v oblasti kulturní inteligibility.³

V takovéto reformulaci pojmu materiality těl půjde o následující: (1) o nové pojetí materie těl jako účinku dynamiky moci, a to tak, že tělesná materie bude neodlučitelná od regulačních norem, které ovládají materializaci těl, a od významu těchto materiálních účinků; (2) o chápání performativity nikoli jako aktu, jímž nějaký subjekt dává existenci tomu, co pojmenovává, nýbrž spíše jako reiterativní schopnosti diskursu vytvářet fenomény, které reguluje a omezuje; (3) o pojímání „pohlaví“ nikoli již jako tělesné danosti, na niž se uměle navrstvuje konstrukt v podobě genderu, nýbrž jako kulturní normy ovládající materializaci těl; (4) o nové promyšlení procesu, jímž je tělesná norma přebírána, přisvojována, přijímána, a to nikoli tak, že by se jí v přísném smyslu nějaký subjekt *podroboval*, nýbrž spíše tak, že subjekt, mluvící „já“, je sám utvářen díky tomu, že takovýto proces převzetí pohlaví podstoupil; a (5) o propojení tohoto procesu „převzetí“ pohlaví s otázkou *identifikace* a s diskursivními prostředky, jimiž imperativ v podobě heterosexuality některé pohlavně rozlišené identifikace umožňuje, zatímco jiné identifikace odvrhne a/nebo zamítá. Tato matrice, jež je založena na vylučování a jíž jsou subjekty utvářeny, takto vyžaduje souběžné vytváření určité oblasti abjektních bytostí, těch, které dosud nejsou „subjekty“, ale které ve vztahu k oblasti subjektu představují její konstitutivní vnějšek. Abjekt⁴ zde

³ Pohlaví samozřejmě není jedinou takovou normou, skrze niž se těla materializují, a není zřejmé, zda „pohlaví“ může působit jako norma nezávisle na jiných normativních požadavcích, jež se na tělo vztahují. Tento fakt začne být patrný v pozdějších částech textu.

⁴ Abjekce (z latinského *ab-jicere*) znamená doslova zavrhnout, odvrhnout či vyvrhnout, a tedy předpokládá a vytváří oblast aktivní působnosti (*agency*), od níž je odlišena. Ono zavrhování zde souzní s psychoanalytickým pojmem *Verwerfung*, implikujícím odvržení (*foreclosure*), které zakládá subjekt a které v souladu s tím ustavuje toto založení jako něco křehkého. Zatímco psychoanalytický výraz *Verwerfung*, překládaný jako odvržení („foreclosure“, fr. „forclusion“), vytváří socialitu skrze určité zamítnutí prvotního signifikantu, jež zase vytváří nevědomí nebo – v Lacanově teorii – rejstřík reálna, pojem *abjekce* označuje status znevážení či vyvržení v rámci sociality. To, co je zavrženo či zamítnuto v rámci psychoanalytických termínů, je právě tím, co se nemůže navrátit do pole sociálna, aniž by hrozila psychóza, tj. aniž by hrozil rozpad subjektu

označuje právě ony „neživotaschopné“ a „neobyvatelné“ zóny společenského života, jež jsou nicméně hustě zalidněny těmi, kdo se neteší statusu subjektu, ale jejichž žití pod znamením „neživotaschopnosti“ se vyžaduje k tomu, aby byla oblast subjektu jasně vytyčena. Tato zóna neobyvatelnosti bude tvořit definující mez sféry subjektu; bude tvořit místo obávané identifikace, proti níž – a díky níž – bude oblast subjektu vymezovat vlastní nárok na autonomii a život. V tomto ohledu se tedy subjekt konstituuje skrze sílu vyloučení a abjekce, sílu, která vytváří konstitutivní vnějšek subjektu, vnějšek abjektivně odvržený (*abjected*), který je však koneckonců „uvnitř“ subjektu jako jeho zakládající zamítnutí.

Utváření subjektu vyžaduje identifikaci s normativním fantasmatem „pohlaví“ a tato identifikace probíhá skrze určité zamítání, jež dává vzniknout oblasti abjekce, zamítání, bez něhož subjekt nemůže vyvstat. Toto zamítnutí vytváří valenci „abjekce“ a její status hrozivého přízraku, jaký pro subjekt nabývá. Materializace daného pohlaví se kromě toho bude zásadně týkat *regulace identifikačních praktik*, a to tak, že identifikace s abjekcí pohlaví bude soustavně popírána. Bude však hrozit, že tato popřená abjekce odhalí sebezakládající předpoklady pohlavně diferencovaného subjektu, neboť tento subjekt je založen na zamítnutí, jehož důsledky nemůže mít zcela ve své moci. Úkolem zde bude chápat tuto hrozbu a toto narušení nikoli jako soustavné zpochybňování společenských norem, odsouzené k setrvalému a politováníhodnému nezdaru, nýbrž jako kritický nástroj v boji za reartikulaci samotných podmínek symbolické legitimacy a inteligibility.

A konečně, na mobilizaci kategorií pohlaví v rámci politického diskursu budou jistým způsobem doléhat právě ty nestability, které ony kategorie fakticky vytvářejí a odvrhují. Přestože politické diskursy, které mobilizují kategorie identity, mají tendenci podporovat identifikace ve službách určitého politického cíle, je zároveň možné,

samotného. Budu zde tvrdit, že tato hrozba rovněž povstává z jistých abjektivních oblastí uvnitř sociality, tvořících oblasti neobyvatelnosti, které si subjekt fantazijně představuje jako něco, co ohrožuje jeho vlastní integritu možností psychického rozpadu („Radši umřu, než abych udělal tohle nebo než abych byl tímhle!“). Viz heslo „Forclusion“, in: Jean Laplanche a J.-B. Pontalis, *Vocabulaire de la psychanalyse*, Paris, PUF 1967, str. 163–167 (slovenský překlad: *Psychoanalytický slovník*, přel. A. Halvoník, M. Marcelliová, M. Puškárová, Bratislava, VEDA 1996).

že soustavný důraz na *desidentifikaci* je pro utvoření nové podoby kritického demokratického zápasu neméně zásadní. Ba co víc, je možné, že jak feministická politika, tak queer politika se rozehrávají právě skrze praktiky, jež kladou důraz na desidentifikaci s oněmi regulačními normami, podle nichž se rozdíl v pohlaví materializuje. Takovéto kolektivní desidentifikace mohou usnadnit vytvoření nového pojetí toho, jaká těla se počítají (*which bodies matter*) a jaká těla se coby předměty kritického zájmu teprve musí vynořit.

OD KONSTRUKCE K MATERIALIZACI

Vztah mezi kulturou a přírodou, předpokládaný některými modely „konstrukce“ genderu, implikuje kulturu nebo činitelskou instanci (*agency*) v podobě sociální, činitele působícího na přírodu, jež je sama předem pojímána jako pasivní povrch, který stojí vně sociální, nicméně představuje jeho nutný protějšek. Jedna z otázek, které nastolily feministky, potom spočívá v tom, zda diskurs, jenž znázorňuje aktivní proces konstrukce jako jakési vtiskování či navršování, není skrytě maskulinní, zatímco figura pasivního povrchu, čekajícího na onen penetrační akt, díky němuž je obdařován významem, není skrytě či – možná – zjevně feminní. Má se pohlaví k genderu podobně jako ženskost k mužství?⁵

Jiné feministické teoretičky tvrdily, že je třeba znovu promyslet sám pojem přírody, neboť tento pojem má své dějiny a zpodobování přírody jako nepopsané bílé stránky bez života, jako něčeho, co je jakoby vždy již mrtvé, je zpodobováním jednoznačně moderním, dost možná spojeným s nástupem technologických prostředků ovládnutí. Některé z těchto teoretiček prohlašovaly, že nové uvažování o „přírodě“ jakožto souboru dynamických vzájemných vztahů je ku prospěchu feministickým i ekologickým záměrům (a některé z nich tak navázaly jinak nepravděpodobné spojení s dílem Gillesse Deleuze). Toto nové promýšlení rovněž zpochybňuje model

⁵ Viz Sherry Ortner, „Is Female to Male as Nature is to Culture?“, in: *Woman, Culture, and Society*, Michele Rosaldo a Louise Lamphere (ed.), Stanford, Stanford University Press 1974, str. 67–88 (česky: „Má se žena k muži jako příroda ke kultuře?“, přel. H. Hájková, in: L. Oates-Indruchová (ed.), *Dívčí válka s ideologií*, Praha, Slon 1998, str. 89–114).

konstrukce, podle něhož sociálně jednosměrně působí na přirozenost (*the natural*) a obsazuje ji svými parametry a svými významy. Jakkoli bylo radikální rozlišení mezi pohlavím a genderem zásadní pro beauvoirovskou verzi feminizmu, v nedávnější době se mu dostalo kritiky za znevažování přirozenosti jako toho, co je „před“ rozumovým chápáním, toho, co vyžaduje cejch, ne-li přímo poranění ze strany sociálna, aby mohlo značit, být poznáváno, nabýt hodnoty. Tím se ovšem opomíjí, že příroda má své dějiny, a to nejen dějiny sociální, avšak také tím uniká pozornosti, že pohlaví stojí k tomuto pojmu a jeho dějinám v nejednoznačném vztahu. Pojem „pohlaví“ sám o sobě představuje nepřehlednou oblast, utvořenou na základě řady neshod ohledně toho, co má být rozhodujícím kritériem pro rozlišování mezi oběma pohlavími; pojem pohlaví má také své dějiny, které jsou překryty představou místa či povrchu, do kterého se něco wpisuje. Přirozenost, znázorňovaná jako takovéto místo či takovýto povrch, je potom ovšem pojímána jako cosi, co je rovněž bez hodnoty; navíc nabývá (*assumes*) svou hodnotu současně s tím, jak nabývá svůj sociální charakter, tj. současně s tím, jak se příroda sama vytrácí právě coby přirozenost. Podle tohoto názoru potom sociální konstrukce přirozenosti předpokládá zrušení přirozenosti ze strany sociálna. V té míře, v jaké spočívá na této představě, se potom rozlišení na pohlaví a gender rozpadá paralelně s ní; je-li gender sociální signifikací, kterou si pohlaví osvojuje nebo kterou přebírá (*assumes*) v rámci dané kultury – a v zájmu udržení argumentace ponecháme výrazy „sociální“ a „kulturní“ v jakési neuspokojivé zaměnitelnosti –, co potom (pokud vůbec něco) zbývá z „pohlaví“, jakmile převzalo svůj sociální charakter jakožto gender? Jedná se zde o význam slova „převzetí“ (*assumption*), kdy „převzít“ znamená být vyzdvižen do vyšší sféry, jako je tomu ve výrazu „Nanebevzetí panny Marie“ (*the Assumption of the Virgin*).⁶ Jestliže gender spočívá v sociálních významech, které si osvojuje či které přebírá pohlaví, potom v sobě pohlaví *nehromadí* sociální významy coby přídavné vlastnosti, nýbrž je oněmi sociálními významy spíše *nahrazeno*; pohlaví se v průběhu

⁶ (V této pasáži i v pozdějších partiích textu Butlerová pracuje s víceznačností slovesa *to assume* i jeho francouzského ekvivalentu *assumer*, které hraje klíčovou roli v Lacanově popisu konstituce rozdílu v pohlaví: nabýt, přijmout, ale také převzít. *Assumption* zároveň znamená „Nanebevzetí“; pozn. překl.).

tohoto osvojování vytrácí a vynořuje se gender, a to nikoli jako člen v přetrvávajícím protikladném vztahu k pohlaví, nýbrž jako člen, jímž je „pohlaví“ vstřebáno a přesunuto, jako známka úplné substanciální přeměny pohlaví na gender, anebo jako to, co by z materialistického hlediska mohlo představovat úplnou *desubstancializaci*.

Když se rozlišení na pohlaví a gender spojí s pojmem radikálního jazykového konstruktivismu, problém začne být ještě složitější, neboť „pohlaví“, o kterém se hovoří jako o tom, co je zde před genderem, bude samo určitým postulátem, konstrukcí utvořenou v jazyce, ovšem předpokládanou jako to, co jazyku a konstrukci předchází. Avšak toto pohlaví, jež je postulováno jako předchůdné vůči konstrukci, se už jen díky tomu, že je takto postulováno, stane následkem právě tohoto postulování, konstrukcí konstrukce. Je-li gender sociální konstrukcí pohlaví a není-li toto „pohlaví“ přístupné jinak než prostřednictvím své konstrukce, potom se zdá, že pohlaví nejenže je vstřebáno genderem, ale že „pohlaví“ se stává něčím jako fikcí, možná jakousi fantazií, zpětně postavenou kamsi do předjazykového prostoru, kam si nelze zjednat žádný přímý přístup.

Je však správné prohlašovat, že „pohlaví“ zcela zmizí, že je to fikce stojící proti pravdě, že je to fantazie stojící proti realitě? Anebo je třeba samotné tyto protiklady nově promyslet tak, že pokud je „pohlaví“ fikcí, pak se jedná o fikci, v jejíchž nutnostech žijeme a bez níž by sám život byl nemyslitelný? A pokud je „pohlaví“ fantazijní představou, netvoří možná samu půdu kulturní inteligibility fantazmatické pole? Neslo by s sebou takovéto nové promyšlení těchto konvenčních protikladů i nové promyšlení „konstruktivismu“ v obvyklém slova smyslu?

Radikální konstruktivistická pozice měla sklon vytvářet premisu, která zároveň potvrzuje i vyvrací její vlastní projekt. Pokud takováto teorie nedokáže vzít v potaz pohlaví jakožto místo či povrch, na který konstrukce působí, potom skončí tak, že bude předpokládat pohlaví jako něco nekonstruovaného, čímž připouští meze jazykového konstruktivismu, nechtěně vymezujíc to, co zůstává v rámci konstrukce nevysvětlitelné. Pokud je na druhé straně pohlaví uměle vytvořenou premisou, určitou fikcí, potom gender nepředpokládá pohlaví, na něž působí, nýbrž spíše vytváří nepatřičný koncept prediskursivního „pohlaví“ a konstrukce začíná mít význam jazykového

monismu, díky němuž je všechno vždy a jedině jazyk. Načež následuje vyhocená debata, která se už řadě z nás notně oposlouchala: buď (1) je konstruktivismus zredukován na pozici jazykového monismu, v němž je jazyková konstrukce chápána jako generativní a deterministická. Kritici vycházející z tohoto předpokladu potom zpravidla prohlašují: „Je-li všechno diskurs, co potom tělo?“; anebo (2) když je konstrukce figurativně zredukována na verbální aktivitu, která, jak se zdá, předpokládá nějaký subjekt, kritici přijímající tento předpoklad zpravidla tvrdí: „Je-li gender konstruovaný, kdo ho potom konstruuje?“; přestože (3) nejnáležitější formulace této otázky je samozřejmě následující: „Je-li subjekt konstruovaný, kdo potom konstruuje subjekt?“ V prvním případě byla konstrukce postavena na místo jakéhosi božského činitele, který nejen způsobuje, ale také skládá dohromady všechno, co je jeho předmětem; je to božský performativ, přivádějící k bytí a beze zbytku konstituující to, co pojmenovává, anebo spíše onen druh tranzitivní reference, jež současně pojmenovává i započíná. Má-li být podle tohoto pojetí konstrukce něco konstruováno, musí to být vytvořeno a určeno právě tímto procesem.

Ve druhém a třetím případě propadáme, jak se zdá, svodům gramatiky. Kritici se ptají: Nemusí tu snad být nějaký lidský činitel, subjekt, chcete-li, jenž řídí průběh konstrukce? Pakliže první verze konstruktivismu předpokládá, že konstrukce probíhá deterministicky, takže jakékoli nároky na aktivní působení, které si člověk může činit, se stávají směšnými, druhé pojetí chápe konstruktivismus jako něco, co předpokládá voluntaristický subjekt utvářející svůj gender nějakou instrumentální činností. Konstrukce se v tomto posledním případě pojímá jako jistý druh vynalézavosti, se kterou lze manipulovat; toto pojetí nejenže předpokládá subjekt, ale obnovuje právě onen voluntaristický, humanistický subjekt, který se konstruktivismus snažil příležitostně zpochybnit.

Je-li gender určitá konstrukce, musí snad existovat nějaké „já“ nebo „my“, jež tuto konstrukci uskutečňuje či provádí? Jak může docházet k nějaké činnosti, k nějakému konstruování bez předpokladu činitele, který ji předchází a uskutečňuje? Jak bychom vysvětlili motivaci a směřování konstrukce bez takového subjektu? Jako odpověď na tyto otázky bych se odvážila tvrdit, že a bychom celou

věc nově nahlédli v jiném světle, je nutná určitá podezíravost vůči gramatice. Neboť je-li gender konstruovaný, není nutně konstruovaný nějakým „já“ nebo „my“, které stojí před touto konstrukcí v jakémkoli prostorovém či časovém významu slova „před“. Vlastně není jasné, zda vůbec může existovat nějaké „já“ nebo „my“, které by nebylo podřízeno, podrobena genderu, neboť nabývání genderu (*gendering*) je kromě jiného dáno právě oněmi diferencujícími vztahy, skrze něž mluvící subjekty vůbec vznikají. „Já“, jež je podrobena genderu, avšak subjektivováno genderem, tomuto procesu nabývání genderu ani nepředchází, ani po něm nenásleduje, nýbrž vynořuje se pouze v rámci genderových vztahů samotných a jako jejich matrice.

Tím se potom vracíme ke druhé námitce, spočívající v prohlášení, že konstruktivismus zamítá možnost aktivního působení, že předem vylučuje subjekt jako činitelskou instanci a že nakonec předpokládá právě ten subjekt, který zpochybňuje. Tvrdit, že subjekt sám je utvářen v genderově diferencované matici vztahů a jako genderově diferencovaná matrice vztahů, neznamena se subjektem skoncovat, nýbrž pouze tázat se po podmínkách jeho vystávání a fungování. „Aktivita“ tohoto nabývání genderu nemůže být přísně vzato lidským aktem či vyjádřením, záměrným přisvojením, a zcela rozhodně *nejde* o to, že bychom si nasazovali nějakou masku; jedná se o matici, díky níž vůbec nějaké záměrné chtění teprve začíná být možné, o jeho nezbytnou kulturní podmínku. Matrice genderových vztahů v tomto smyslu předchází samotnému vynořování „lidského“. Vezměme si lékařskou interpelaci, která (navzdory nedávnému rozšíření sonogramu) pozdvihuje dítě z existence charakterizované neutrálním zájmenem „to“ k existenci v podobě zájmena „ona“ nebo „on“, přičemž tímto pojmenováním se dívka „stává dívkou“ (*is „girled“*), je uvedena do sféry jazyka a příbuzenství skrze interpelaci genderu. Zde však ono „stávání se dívkou“ nekončí; právě naopak, tato zakládající interpelace je opakována nejrůznějšími autoritami a v různých časových intervalech, aby tak došlo k posílení nebo zpochybnění tohoto naturalizovaného účinku. Pojmenovávání se okamžitě stává nastavením určité hranice a také opakovaným vštěpováním určité normy.

Takováto připsování či takovéto interpelace přispívají k utvoření onoho diskursivního a mocenského pole, které uspořádává,

vymezuje a udržuje to, co je připouštěno jako „lidské“. Nejzřetelněji to vidíme na příkladech oněch abjektivně vyloučených bytostí, které se nejeví jako patřičně genderově diferencované; oč v těchto případech běží, je samotné jejich lidství. Konstrukce genderu ve skutečnosti probíhá prostřednictvím *vylučování* tak, že lidské nejenže je vytvářeno v kontrastu a v protikladu k nelidskému, ale děje se tak skrze soubor různých odvržení a radikálních vymazání, jimž je přísně vzato upřena možnost kulturní artikulace. Proto nestačí tvrdit, že lidské subjekty jsou konstruované, neboť konstrukce lidského je diferencující úkon, vytvářející více a méně „lidské“, nelidské, lidsky nemyslitelné. Tyto vyloučené oblasti ohraničují „lidské“ coby jeho konstitutivní vnějšek a přízračně ohrožují tyto hranice jako setrvalá možnost jejich narušení a reartikulace.⁷

Paradoxní je, že zkoumání těchto různých druhů vymazávání a vylučování, skrze něž konstrukce subjektu probíhá, už není žádný konstruktivismus, ale zároveň ani žádný esencialismus. Neboť to, co je konstruováno diskursem, má určitý „vnějšek“, avšak nejedná se o „vnějšek“ absolutní, o nějaké ontologické bytí-zde (*thereness*), které přesahuje hranice diskursu nebo se jim vzpěčuje;⁸ tento „vnějšek“ je konstitutivní, je to něco, co lze myslet – pokud to lze myslet – pouze ve vztahu k onomu diskursu, na jeho nejkřehčích hranicích a jako tyto hranice. Debata mezi konstruktivismem a esencialismem se tak zcela mýjí se základním tvrzením dekonstrukce, neboť u dekonstrukce nikdy nešlo o to, že „všechno je diskursivně konstruované“; takováto tvrzení, když na ně dojde, a tam, kde na ně dojde, náleží k jistému druhu diskursivního monismu či lingvisticismu, který odmítá konstitutivní sílu vyloučení, vymazávání, násilného zavrho-

⁷ K různým, byť vzájemně propojeným přístupům k této problematice vyloučení, abjekce a vytváření „lidského“ viz Julia Kristeva, *Powers of Horror: An Essay on Abjection*, přel. L. Roudiez, New York, Columbia University Press 1982 (J. Kristeva, *Pouvoirs de l'horreur*, Paris, Seuil 1980), John Fletcher a Andrew Benjamin (ed.), *Abjection, Melancholia and Love: The Work of Julia Kristeva*, New York and London, Routledge 1990; Jean-François Lyotard, *The Inhuman: Reflections on Time*, přel. G. Bennington a R. Bowlby, Stanford, Stanford University Press 1991 (J.-F. Lyotard, *L'Inhumain. Causeries sur le temps*, Paris, Galilée 1988).

⁸ Ohledně velmi provokativní četby, která ukazuje, jak je otázka jazykové referenčnosti spojena se specifickým problémem referování k tělům a co by v takovém případě mohl znamenat výraz „reference“ viz Cathy Caruth, „The Claims of Reference“, in: *The Yale Journal of Criticism*, 4, č. 1, podzim 1990, str. 193–206.

vání, abjekce a jejího rozvratného návratu uvnitř samotných základních podmínek diskursivní legitimacy.

A říci, že existuje určitá matrice genderových vztahů, jež ustavuje a udržuje subjekt, neznamená tvrdit, že je zde matrice jediná, deterministicky působící jedním jediným způsobem a vytvářející subjekt jako svůj účinek. To by znamenalo postavit onu „matrici“ na pozici subjektu v gramatické struktuře, která sama musí být znovu promyšlena. Výroková forma „diskurs konstruuje subjekt“ sice převrací místo subjektu a diskursu, ale subjektovou pozici oné gramatické struktury si uchovává. Konstrukce musí znamenat víc než takovéto prosté převrácení členů.

Existují zastánci i kritici konstrukce, kteří chápou tuto pozici po strukturalistickém způsobu. Často prohlašují, že jsou zde struktury, které konstruují subjekt, neosobní síly jako Kultura, Diskurs nebo Moc, přičemž tyto termíny zaujímají gramatické místo subjektu poté, co „lidské“ bylo vykázáno ze svého místa. V takovéto perspektivě je gramatické i metafyzické místo subjektu uchováno i navzdory prostrídávání různých kandidátů, kteří toto místo obsazují. Konstrukce je následkem toho stále pojmána jako jednosměrný proces započatý nějakým předchůdným subjektem, čímž se posiluje předpoklad metafyziky subjektu spočívající v tom, že za každou aktivitou číhá nějaký subjekt, který ji záměrně započíná. V této perspektivě se diskurs, jazyk či sociálně stávají čímsi personifikovaným a v této personifikaci se znovu upevňuje metafyzika subjektu.

Podle tohoto druhého názoru konstrukce není aktivita, nýbrž akt, ke kterému dojde jen jednou a jehož účinky jsou pevně stanoveny. Konstruktivismus je takto redukován na determinismus a nese s sebou vyprázdňení či přesunutí lidského aktivního působení.

Právě z tohoto názoru vyrůstá ona dezinterpretace, na jejímž základě je Foucault kritizován za to, že „personifikuje“ moc: je-li moc mylně pojmána jako gramatický a metafyzický subjekt a bylo-li toto metafyzické místo v humanistickém diskursu privilegovaným místem lidství, potom se zdá, že moc vytláčila lidství jakožto původce aktivity. Pokud se však Foucaultův pohled na moc chápe jako rozvrácení a subverze této gramatiky a metafyziky subjektu, pokud moc uspořádává utváření a udržování subjektů, potom ji nelze vysvětlovat na základě „subjektu“, který je jejím účinkem. A o nic patřičnější

by zde nebylo ani prohlašovat, že výraz „konstrukce“ patří na gramatické místo subjektu, neboť konstrukce není ani subjekt, ani jeho akt, nýbrž proces reiterace, díky němuž se jak „subjekty“, tak „akty“ vůbec objevují. Není zde žádná moc, která působí, ale pouze opakované působení, jež je samo mocí v její setrvalosti a nestabilitě.

To, co bych namísto těchto pojetí konstrukce navrhovala já, je návrat k pojmu materie nikoli jako místa či povrchu, nýbrž jako *procesu materializace, jenž se stabilizuje v čase, a vytváří tak účinek ohraničenosti, stálosti a povrchu, jež nazýváme hmotou*. O tom, že hmota je vždy materializovaná, je třeba, jak se domnívám, uvažovat ve vztahu k produktivním a ve vlastním smyslu materializujícím účinkům regulační moci ve foucaultovském smyslu.⁹ Otázka již potom nezní, jak se gender vytváří jakožto jistá interpretace pohlaví a skrze jistou interpretaci pohlaví. Tato otázka ponechává „záležitost“ pohlaví bez teoretického rozpracování. Otázka spíše zní: Prostřednictvím jakých regulačních norem je materializováno pohlaví samo? A jak je možné, že pojmání materiality pohlaví jako něčeho daného předpokládá a upevňuje normativní podmínky jeho vlastního vystávání?

Klíčové potom je, že konstrukce není ani jedinečný akt, ani kauzální proces započatý nějakým subjektem a ústící do souboru pevně daných účinků. Konstrukce nejenže probíhá *v čase*, ale sama je časovým procesem, fungujícím prostřednictvím reiterace norem; pohlaví je během této reiterace jak vytvářeno, tak destabilizováno.¹⁰ Pohlaví

⁹ Michel Foucault, *Dějiny sexuality I. Vůle k věděni*, přel. Č. Pelikán, Praha, Herrmann a synové 1999. Přestože Foucault zde rozlišuje mezi právním a produktivním modelem moci, já sama jsem zastávala tezi, že tyto dva modely se vzájemně předpokládají. Vytváření subjektu – jeho podmaňování (*assujettissement*) – je jedním z prostředků jeho regulace. Viz můj text „Sexual Inversions“, in: Domna Stanton (ed.), *Discourses of Sexuality*, Ann Arbor, University of Michigan Press 1992, str. 344–361.

¹⁰ Nejde prostě o záležitost chápání performativity jakožto opakování aktů, jako kdyby „akty“ během svého opakování v čase zůstávaly netknuté a sebeidentické a „čas“ by byl chápán jako něco, co je samotným „aktům“ vnější. Právě naopak, akt sám je určité opakování, sedimentace a tuhnutí minulosti, která je sama právě odvržena ve svém statusu aktu. V tomto smyslu je „akt“ vždycky dočasným selháním paměti. V následujícím textu se budu dovolávat lacanovské představy, že každý akt je třeba pojímat jako opakování, jako opakování toho, co si nelze vědomě vybavit, jako opakování něčeho navždy nenalezitelného, a že je tedy jakýmsi příznakem de-konstituce, kterým je subjekt setrvale pronásledován. Derridovský pojem iterability, formulovaný jako reakce na Austinovo a Searlovo teoretické uvažování o řečových aktech, rovněž implikuje, že každý akt sám je určitou re-citací, citováním předchozího řetězce aktů, které jsou zahrnuty

jakožto sedimentovaný účinek určité reiterativní či rituální praxe nabývá své naturalizované povahy, avšak právě díky této reiteraci se rovněž otevírají mezery a trhliny tvořící konstitutivní nerovnovážnosti v takovýchto konstrukcích, tvořící to, co se vymyká normě nebo co ji přesahuje, co nemůže být repetitivní prací této normy plně definováno či ustáleno. Tato nestabilita je *dekonstitutivní* možností v samotném procesu opakování, představuje moc, která ruší právě ty účinky, jimiž je „pohlaví“ stabilizováno, je možností uvést upevňování norem „pohlaví“ do určité potenciálně produktivní krize.¹¹

v aktu přítomném a které jakémukoli „přítomnému“ aktu neustále odebírají jeho přítomnostní charakter. Viz níže pozn. 11, pokud jde o rozdíl mezi opakováním ve službách fantazie ovládání (tj. opakování aktů, z nichž se buduje subjekt a o nichž se tvrdí, že jsou konstruktivními či konstitutivními akty subjektu) a mezi pojmem nutkavého opakování, který je převzat od Freuda a který tuto fantazii ovládání rozlamuje a stanovuje její meze.

¹¹ Pojem časovosti by neměl být pojímán jako prostá následnost odlišených „momentů“, které jsou si všechny stejně vzdáleny. V takovémto prostorovém vyjádření času je onen druh trvání, jenž se takovým prostorovým metaforám vzpírá, nahrazen jistým matematickým modelem. Jak tvrdili filosofové od Bergsona po Heideggera, v pokusech popsat či pojmenovat toto časové rozpětí existuje tendence k používání prostorového vyjadřování. Je tedy důležité zdůraznit účinek *sedimentace*, který s sebou časovost konstrukce nese. To, co je označováno jako „momenty“, zde nejsou odlišené a ekvivalentní časové jednotky, neboť „minulost“ bude hromaděním a zhušťováním takovýchto momentů až k bodu jejich nerozlišitelnosti. Bude však také sestávat z toho, co je z konstrukce vykázáno, z oblastí vytěsněného, zapomenutého a nenávratně odvrženého. To, co není zahrnuto – co je zvnějšněno hranicí – coby jevící se složka sedimentovaného účinku zvaného „konstrukce“, bude pro její definici stejně podstatné jako to, co do ní zahrnuto je; tato exteriorita není odlišitelná jako nějaký „moment“. Pojem „momentu“ dokonce možná není ničím jiným než zpětnou fantazií matematického ovládání, jež je vnucována přerušovaným trváním minulosti.

Tvrdit, že konstrukce je v zásadě záležitostí iterace, znamená učinit z časové modality „konstrukce“ určitou prioritu. Do té míry, do jaké tato teorie vyžaduje prostorové pojímání času na základě postulování oddělených a ohraničených momentů, předpokládá toto časové vysvětlení konstrukce jisté prostorové pojetí časovosti samotné, pojetí, které bychom v návaznosti na Heideggera mohli chápat jako redukci časovosti na čas.

Foucaultovský důraz na *konvergentní* vztahy moci (který by bylo možné zkusmo postavit do kontrastu k derridovskému důrazu na iterabilitu) vyžaduje určitý způsob vyjadřování mocenských vztahů, které během jistého genealogického procesu utvářejí jistý konstruovaný účinek. Pojem konvergence předpokládá jak pohyb, tak prostor; následkem toho, jak se zdá, vylučuje výše uvedený paradox, totiž že samotné vysvětlení časovosti vyžaduje prostorové pojetí „momentu“. Foucaultovo vysvětlení konvergence na druhé straně teoreticky plně nepostihuje to, co působí v onom „pohybu“, v němž se moc a diskurs podle něho sbíhají. „Mapování“ moci v jistém smyslu teoreticky plně nepostihuje časovost.

Je podstatné, že derridovskou analýzu iterability je třeba odlišit od prostého opakování, v němž jsou vzdálenosti mezi časovými „momenty“ pojímány jako jednotné co do svého prostorového

Vypadá to, že některé formulace vycházející z radikálně konstruktivistické pozice vyvolávají téměř nutkavé a stále znovu se vracející podráždění, neboť se zdá, že jakmile je konstruktivista vnímán jako jazykový idealista, je také vnímán jako někdo, kdo odmítá realitu těl, relevantnost vědy, údajná nezvratná fakta narození, stárnutí, nemoci a smrti. Kritik by mohl konstruktivistu rovněž podezírat z jisté somatofobie a ujišťovat se, zda tento abstraktně uvažující teoretik uzná alespoň existenci pohlavně diferencovaných orgánů, činností, schopností, hormonálních a chromozomálních rozdílů, které lze připustit bez odkazu ke „konstrukci“. Přestože v této chvíli chci kritika stran této věci zcela uklidnit, přeci na mě doléhá jakási stísněnost. „Připustit“ nepopiratelnost „pohlaví“ či jeho „materialitu“ vždy znamená připustit jistou verzi „pohlaví“, jisté utváření „materiality“. Není tomu snad tak, že diskurs, ve kterém a skrze který k tomu to připouštění dojde – nu ano, a k tomuto připouštění dojde bez výjimky vždy –, sám utváří právě ten jev, který připouští? Říci, že diskurs něco utváří, neznamená tvrdit, že zapřičiňuje, způsobuje či bezvýhradně skládá to, co připouští; znamená to spíše tvrdit, že neexistuje žádná reference k nějakému čistému tělu, která by současně

rozsahu. „L'entre-deux“, jež odlišuje časové „momenty“, nelze v rámci derridovského výraziva spacializovat či ohraničit jako nějaký určitelný předmět. Je to netematizovatelná *différance*, která rozrušuje a zpochybňuje jakýkoli nárok na oddělenou identitu včetně oddělené identity „momentu“. To, co odlišuje momenty, není nějaké prostorově rozlehlé trvání, neboť kdyby tomu tak bylo, rovněž by se počítalo jako „moment“, a tedy by se mu nedařilo být právo tomu, co spadá mezi momenty. Toto „entre“, které je zároveň „mezi“ i „vně“, je něčím jako netematizovatelným prostorem a netematizovatelným časem v jejich konvergenci.

Do Foucaultova výraziva postihujícího konstrukci patří slova jako „rozšiřování“, „bujení“ a „konvergence“, které všechny předpokládají určitou časovou sféru, která není výslovně teoreticky pojednána. Součástí problému je zde to, že ačkoli Foucault podle všeho chce, aby jeho vysvětlení genealogických účinků bylo historicky specificky vymezené, dal by raději přednost vysvětlení genealogickému před filosofickým vysvětlením v termínech časovosti. V textu „Subjekt a moc“ (in: H. Dreyfus a P. Rabinow, *Michel Foucault: za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*, přel. J. Hasala, L. Nová, S. Polášek a P. Toman, Praha, Herrmann a synové 2010, str. 312–336) Foucault hovoří o „různosti (...) logické souslednosti“, jež charakterizuje mocenské vztahy. Zdánlivou linearitu implikovanou v modelech iterability, jež se tak propojují s linearitou starších modelů historické souslednosti, by Foucault bezesporu odmítl. Nedostane se nám však žádného bližšího určení toho, co znamená „souslednost“: proměňuje se snad historicky samotný pojem „souslednosti“, anebo se proměňují konfigurace souslednosti, přičemž souslednost sama zůstává neměnná? Specifické společenské utváření a znázorňování časovosti je oběma pozicemi v určitém ohledu zanedbáváno. Pokud jde o pochopení časovosti sociální konstrukce, mohli bychom se obrátit k dílu Pierra Bourdieua.

nebyla dalším dotvářením tohoto těla. V tomto smyslu nedochází k popření schopnosti jazyka referenčně odkazovat k pohlavně rozlišeným tělům, nýbrž ke změně samotného významu „referenčního odkazování“ (*referentiality*). Filosoficky řečeno, konstativní tvrzení je vždycky do nějaké míry performativní.

Vztáhněme výše uvedené k otázce pohlaví. Pokud tedy připustíme materialitu pohlaví či těla, nepůsobí samo toto připouštění performativně tak, že ono pohlaví materializuje? A jak je dále možné, že opakovaným připouštěním onoho pohlaví – které nemusí probíhat v mluvené či psané podobě, nýbrž které může být „naznačeno“ způsobem mnohem méně přímým – dochází k sedimentaci a vytváření tohoto materiálního účinku?

Umírněný kritik by mohl uznat, že *nějaká část* „pohlaví“ je konstruovaná, zatímco jiná část rozhodně konstruovaná není, ovšem nejenže by byl potom samozřejmě nucen vyznačit linii mezi tím, co je a co není konstruováno, ale také vysvětlit, jak je možné, že „pohlaví“ se rozpadá na části, jejichž rozlišení není záležitostí konstrukce. Jakmile ale onu demarkační čáru mezi těmito viditelně odlišitelnými částmi vytyčíme, to, co je „nekonstruované“, opět začíná být vymezováno skrze nějakou označující praxi, a právě ta hranice, která má chránit nějakou část pohlaví před poskrvnou konstruktivismu, je nyní definována antikonstruktivistovou vlastní konstrukcí. Je snad konstrukce něco, co se přihází nějakému již hotovému předmětu, nějaké předem dané věci, a dochází k ní snad *ve stupních*? Anebo snad na obou stranách dotyčné debaty hovoříme o nějaké nevyhnutelné činnosti označování, ohraničování a vymezování toho, k čemu potom „referujeme“, takže naše „reference“ toto předchozí vymezení vždy předpokládají – a často zakrývají? Jistě, naivní či přímé „referování“ k takovému mimodiskursivnímu předmětu bude vždy vyžadovat předchůdné vymezení toho, co je mimodiskursivní. A v té míře, v jaké je oblast mimodiskursivního takto vymezena, je potom utvářena právě tím diskursem, z něhož se snaží vymanit. Toto vymezování, které se často provádí jako neteoretizovaný předpoklad jakéhokoli aktu popisu, vyznačuje hranici, která začleňuje i vylučuje, která jako by rozhodovala, co bude a nebude látkou onoho předmětu, ke kterému potom odkazujeme. Toto vyznačování bude mít jistou normativní sílu, ba bude mu vlastní jistá násilnost, neboť může konstruovat

pouze tak, že vymazává; může vytyčit obrysy nějaké věci pouze vnučováním jistého kritéria, jistého principu selektivity.

K ustavení toho, co se ocitne uvnitř hranic vymezujících „pohlaví“ a co bude vykázáno mimo ně, dojde prostřednictvím více či méně neslyšného úkonu vyloučení. Jestliže zpochybníme neměnnost strukturalistického zákona, který odděluje a vymezuje „pohlaví“ díky jejich dyadické diferenciaci v rámci heterosexuální matrice, bude se tak dít z oblastí vně tohoto vymezení (nikoli z nějaké „pozice“, nýbrž na základě diskursivních možností otevřených konstitutivním vnějškem hegemónických pozic), a dojde tak k rozvratnému návratu toho, co bylo vyloučeno ze samotné logiky heterosexuálního symbolična.

Trajektorie tohoto textu bude tedy sledovat možnost takového rozvratu, ale bude postupovat nepřímou cestou, že bude odpovídat na dvě vzájemně propojené otázky, které byly konstruktivistickým pojetím genderu položeny, a to ne proto, abychom obhajovali konstruktivismus jako takový, ale proto, abychom zkoumali ona vymazání a vyloučení, jež tvoří jeho meze. Tyto kritiky předpokládají soustavu metafyzických protikladů mezi materialismem a idealismem, zakotvených v zavedené gramatice, protikladů, které, jak budu tvrdit, jsou kriticky redefinovány určitým poststrukturalistickým přepisem diskursivní performativity, tak jak působí v materializaci pohlaví.

PERFORMATIVITA JAKOŽTO CITOVATELNOST

Když se, lacanovsky vyjádřeno, o někom říká, že přebírá (*assumes*) nějaké „pohlaví“, gramatická konstrukce této věty vyvolává domněnku, že je zde „někdo“, kdo se po probuzení rozhlédne a začne hloubat, jaképak „pohlaví“ si asi dnes vezme. Jedná se o gramatickou konstrukci, v níž je „přebírání“ rychle připodobněno k představě nějaké veskrze reflektované volby. Pokud nás však k tomuto „převzetí“ *přiměje* regulační aparát heterosexuality, který se opakuje prostřednictvím vytváření „pohlaví“, jemuž nelze uniknout, potom je „převzetí“ pohlaví od začátku něčím vynuceným. A pokud je zde nějaká schopnost aktivního jednání, potom ji lze paradoxně nalézt v možnostech otevřených tímto vynuceným přisvojením – a v tomto

vynuceném přisvojení – regulačního zákona, v možnostech otevřených touto materializací onoho zákona, nuceným přijetím normativních požadavků a ztotožněním s nimi. Formování, tvarování, držení, oběh a význam tohoto pohlavně diferencovaného těla nebude souborem činností uskutečňovaných v souladu se zákonem; půjde naopak o soubor činností mobilizovaných tímto zákonem, o citační vrstvení a skrývání zákona, vytvářející materiální účinky, o prožívanou nutnost těchto účinků stejně jako prožívané zpochybňování této nutnosti.

Performativita tedy není jedinečný „akt“, neboť je vždy reiterací normy či souboru norem, a v téže míře, v jaké nabývá v přítomném okamžiku status aktu, zároveň zahaluje či zakrývá konvence, jichž je opakováním. Tento akt navíc není primárně teatrální; dojem jeho zdánlivé teatrality ve skutečnosti vzniká právě proto, že jeho historicita zůstává skryta (a naopak, vzhledem k nemožnosti úplného odhalení jeho historicity získává jeho teatralita určitou nevyhnutelnost). V teorii mluvních aktů je performativ onou diskursivní praktikou, která uskutečňuje či vytváří to, co pojmenovává.¹² Biblická verze performativu, tj. výrok „Budiž světlo!“, vyvolává představu, že ke vzniku příslušného jevu na základě jeho pojmenování dochází díky *moci či vůli nějakého subjektu*. Ve své kritické reformulaci pojmu performativu dává Derrida jasně na srozuměnou, že tato moc není závislá na nějaké zapřičiňující vůli, nýbrž je vždy odvozená: „Mohla by být performativní výpověď zdařilá, kdyby její formulace neopakovala nějakou ‚kódovanou‘ či iterovatelnou výpověď, jinak řečeno, kdyby formule, kterou pronáším, abych zahájil zasedání, pokřtil loď anebo uzavřel sňatek, nebyla identifikovatelná jako něco, co je ve shodě s iterovatelným modelem, tedy kdyby určitým způsobem nebyla identifikovatelná jako ‚citace‘? (...) V této typologii sice nezmizí kategorie intence, i zde bude mít své místo, avšak nebude

¹² Viz J. L. Austin, *Jak udělat něco slovy*, přel. J. Pechar a kol., Praha, Filosofía 2000, a *Philosophical Papers*, Oxford, Oxford University Press 1961, zvláště str. 233–252; Shoshana Felman, *The Literary Speech-Act: Don Juan with J. L. Austin, or Seduction in Two Languages*, Ithaca, Cornell University Press 1983; Barbara Johnson, „Poetry and Performative Language: Mallarmé and Austin“, in: *The Critical Difference: Essays in the Contemporary Rhetoric of Reading*, Baltimore, John Hopkins University Press 1980, str. 52–66; Mary Louise Pratt, *A Speech Act Theory of Literary Discourse*, Bloomington, Indiana University Press 1977; Ludwig Wittgenstein, *Filosofická zkoumání*, přel. J. Pechar, Praha, Filosofía 1993, I. část.

z tohoto místa moci dominovat celému poli a systému vypovídání (*l'énonciation*)¹³.

Do jaké míry nabývá diskurs autoritu umožňující dávat vznikat tomu, co pojmenovává díky citování konvencí autority? A jeví se subjekt jako autor svých diskursivních účinků v té míře, v jaké citační praxe, jíž je tento subjekt podmiňován a mobilizován, zůstává nepovšimnuta? Mohlo by tomu dokonce snad být tak, že vytváření subjektu jakožto původce svých účinků je právě důsledkem této skryté citovatelnosti? Co víc, jestliže subjekt vzniká v důsledku podrobení se (*subjection*) normám pohlaví, podrobení, které si vyžaduje převzetí těchto norem, můžeme snad toto „převzetí“ interpretovat právě jako modalitu tohoto druhu citovatelnosti? Jinak řečeno, norma pohlaví se může uchytit potud, pokud je coby takováto norma „citována“, ale zároveň odvozuje svou moc z citací, které si vynucuje. A jak je možné, že bychom mohli interpretovat „citování“ norem pohlaví jako proces přibližování se těmto normám nebo „identifikování se“ s nimi?

A ještě dále: do jaké míry je v oblasti psychoanalýzy pohlavně diferencované tělo zajišťováno identifikačními praktikami, jež jsou ovládány regulačními schémata? O identifikaci se zde nemluví jako o aktivním napodobování, díky němuž se nějaká vědomá bytost utváří podle vzoru bytosti jiné; právě naopak, identifikace je pasivní připodobňování (*assimilating passion*), skrze něž se já vůbec poprvé vynořuje.¹⁴ Freud tvrdí, že „Já je především tělesné“ a že toto já je

¹³ J. Derrida, „Signatura událost kontext“, in: *Texty k dekonstrukci*, přel. M. Petříček, Bratislava, Archa 1993, str. 299–300.

¹⁴ Viz Michel Borch-Jacobsen, *The Freudian Subject*, přel. Catherine Porter, Stanford, Stanford University Press 1988. Borch-Jacobsen nabízí zajímavou teorii toho, jak identifikace předchází a utváří já, avšak má zároveň tendenci postulovat prioritu identifikace před jakoukoli libidinózní zkušeností, zatímco já sama bych tvrdila, že identifikace sama je afektivním (*passionate*) či libidinózním připodobněním. Viz rovněž užitečné rozlišení mezi imitativním a mimetickým modelem identifikace v Ruth Leys, „The Real Miss Beauchamp: Gender and the Subject of Imitation“, in: Judith Butler a Joan Scott (ed.), *Feminists Theorize the Political*, New York, Routledge 1992, str. 167–214; Kaja Silverman, *Male Subjectivity at the Margins*, New York, Routledge 1992, str. 262–270; Mary Ann Doane, „Misrecognition and Identity“, in: Ron Burnett (ed.), *Explorations in Film Theory: Selected Essays from Ciné-Tracts*, Bloomington, Indiana University Press 1991, str. 15–25; a Diana Fuss, „Freud's Fallen Women: Identification, Desire, and „A Case of Homosexuality in a Woman““, in: *The Yale Journal of Criticism*, roč. 6, č. 1, 1993, str. 1–23.

kromě toho „projekcí určitého povrchu“¹⁵, něčím, co bychom mohli nově popsat jako určitou imaginární morfologii. Tvrdila bych navíc, že tato imaginární morfologie není nějaké presociální nebo presymbolické působení, nýbrž je sama uspořádávána regulačními schémata vytvářejícími inteligibilní morfologické možnosti. Tato regulační schémata nejsou nečasové struktury, ale historicky revidovatelná kritéria inteligibility, vytvářející a ovládající závažná těla.

Pokud je vyvstání tělesného já, pocitu pevných obrysů a ustavení prostorové hranice docíleno skrze identifikační praktiky a jestliže hegemonickým působením těchto identifikací se zaobírá právě psychoanalýza, můžeme se potom obrátit k psychoanalýze, abychom zjistili, jak dochází ke vštěpování heterosexuální matrice na úrovni tělesné morfogeneze? To, co Lacan nazývá „převzetím“ symbolického zákona či „přístupem“ k symbolickému zákonu, lze chápat jako určitý druh *citování* tohoto zákona, a to nám poskytuje příležitost propojit otázku materializace „pohlaví“ s přepracováním performativity jakožto citovatelnosti. Přestože Lacan prohlašuje, že symbolický zákon má jakýsi zcela samostatný status i před převzetím pohlavně diferencovaných pozic nějakým subjektem, tyto normativní pozice, tj. jednotlivá „pohlaví“, jsou známy pouze na základě svých přibližných ztělesnění (*approximations*), k nimž zavdávají podnět. Síla a nutnost těchto norem („pohlaví“ jakožto symbolickou funkci je třeba chápat jako svého druhu příkázání nebo imperativ) je tedy zásadně *závislá na* přibližném ztělesňování zákona a na citaci zákona; zákon bez svého přibližného ztělesnění není žádný zákon, anebo spíše zůstává vládnoucím zákonem pouze pro ty, kdo by mu přitakali na základě náboženské víry. Dochází-li k převzetí „pohlaví“ stejným způsobem, jakým je citován zákon – tuto analogii doložíme později v tomto textu –, potom je „zákon pohlaví“ opakovaně posilován a idealizován jakožto zákon pouze potud, pokud je jakožto zákon, jakožto předchůdný ideál, jemuž se nelze přiblížit, opakován a vytvářen právě těmi citacemi, které má údajně podněcovat. Interpretujeme-li u Lacana význam slova „převzetí“ jako citaci, potom již zákon není dán v pevně stanovené podobě před svou citací, nýbrž

¹⁵ S. Freud, *Já a Ono*, in: *Sebrané spisy 13*, přel. Jiří Pechar, Praha, Psychoanalytické nakladatelství 1999, str. 201.

je produkován skrze citaci jako to, co předchází a přesahuje ona přibližná připodobnění, jak je uskutečňuje subjekt ve světě vezdejší.

Symbolický zákon u Lacana lze tímto způsobem podrobit stejnému druhu kritiky, kterou Nietzsche adresoval pojmu Boha: moc připisovaná této předchůdné a ideální moci je odvozená a čerpaná z tohoto připisování samého.¹⁶ Toto nahlédnutí nelegitimnosti symbolického zákona pohlaví je do jisté míry zdramatizováno v současném filmu *Paříž je v plamenech* (*Paris is Burning*): zrcadlově odrážený ideál závisí, pokud jde o jeho udržení jakožto ideálu, právě na tomto zrcadlení. A přestože symbolično se jeví jako síla, které se nelze vzepřít bez propuknutí psychózy, je třeba je znovu promyslet jako sled normativizačních příkazů, zajišťujících hranice pohlaví skrze hrozbu psychózy, abjekce, psychické neživotaschopnosti. A kromě toho tento „zákon“ může zůstat zákonem pouze proto, že si vyžaduje diferencované citace a připodobnění označovaná jako „ženská“ a „mužská“. Proti předpokladu, že symbolický zákon pohlaví se těší nezávislé existenci, jež předchází jeho převzetí a je vůči němu autonomní, stojí domněnka, že citace zákona je samotným mechanismem jeho vytváření a artikulace. To, co je „vynucováno“ symboličnem, je potom citace symbolického zákona, jež opakuje a upevňuje šalebnou představu jeho vlastní síly. Co by pak znamenalo „citovat“ zákon tak, aby byl vytvářen jinak, „citovat“ jej, aby se opakovala a koptovala jeho moc, aby byla odhalena heterosexuální matrice a posunut účinek jeho nutnosti?

Proces této sedimentace nebo toho, co bychom mohli nazvat materializací, bude jakousi citovatelností, nabýváním existence na základě citování moci, citování, které ustavuje určité původní spojení s mocí při utváření „já“.

¹⁶ Nietzsche tvrdí, že ideál Boha byl vytvořen souběžně s lidským pocitem nezdaru a poníženosti a že vytvoření Boha bylo ve skutečnosti právě tou idealizací, která onu poníženost ustavila a posílila. Viz F. Nietzsche, *Genealogie morálky*, přel. V. Koubová, Praha, Aurora 2002, str. 70. Fakt, že symbolický zákon u Lacana zapřičiňuje „selhání“, pokud jde o přibližování se pohlavně rozlišeným ideálům, jež jsou tímto zákonem ztělesňovány a posilovány, se obvykle chápe jako slibný náznak toho, že onen zákon není zcela účinný, že psyché jakéhokoli daného subjektu jím není konstituována bezvýhradně. Do jaké míry však toto pojetí zákona vytváří právě ono selhání, které se snaží usměrnit, a do jaké míry udržuje určitou ontologickou vzdálenost mezi zákonem a jeho nepodařenými připodobněními, takže ona odchylná připodobnění nemají žádnou moc změnit fungování zákona samotného?

Schopnost aktivního působení, naznačovaná performativitou „pohlaví“, bude v tomto smyslu v přímém protikladu k jakémukoli pojmu voluntaristického subjektu, existujícího zcela odděleně od regulačních norem, proti nimž se staví. Paradox subjektivaice a podrobení (*assujettissement*) tkví právě v tom, že subjekt, který by se chtěl těmto normám stavět na odpor, je sám těmito normami umožněn, ne-li vytvořen. Přestože toto konstitutivní omezení možnost aktivního působení zcela nevylučuje, vymezuje toto působení jako reiterativní nebo reartikulační praxi, jež je moci niterně vlastní, a nikoli jako vztah vnější opozice vůči moci.

Jako důsledek této reformulace pojmu performativity (a) nelze o genderové performativitě teoreticky uvažovat nezávisle na donucovacím a reiterativním působení režimů regulujících pohlaví; (b) vysvětlení schopnosti aktivního působení, podmíněvané právě těmito diskursivními/mocenskými režimy, nelze směšovat s voluntarismem či individualismem a už vůbec ne s konzumerismem, a v žádném případě nepředpokládá nějaký subjekt, který by si volil mezi možnostmi; (c) režim heterosexuality funguje tak, že vytyčuje hranice a obrysy „materiality“ pohlaví, a tato „materialita“ je utvářena a udržována prostřednictvím materializace a jakožto materializace regulačních norem, jež jsou částečně normami heterosexuální hegemonie; (d) materializace norem vyžaduje identifikační procesy, jimiž dochází k přebírání či přisvojování norem, a tyto identifikace předcházejí a umožňují utváření subjektu, ale přísně vzato nejsou subjektem uskutečňovány; a konečně (e) meze konstruktivismu se odhalují na oněch hranicích tělesného života, kde se abjektivně vyloučená či legitimacy zbavená těla přestávají počítat jako „těla“. Je-li materialita pohlaví vyznačena v diskursu, potom toto vyznačení vytvoří oblast vyloučeného „pohlaví“, jemuž je upřena legitimita. Bude tudíž právě tak důležité uvažovat o tom, jak a za jakými účely jsou těla konstruována, jako o tom, jak a za jakými účely těla nejsou konstruována, a nadto si bude nutno klást otázku, jakým způsobem těla, jež nedospívají k materializaci, zajišťují nepostradatelný „vnějšek“, ne-li přímo nepostradatelnou oporu pro těla, která materializujíce normu, jsou uznána jako těla závažná, těla, která se počítají.

Jak potom můžeme promýšlet otázku těl (*matter of bodies*) jako určitý druh materializace, ovládaný regulačními normami, aby bylo

zajištěno fungování heterosexuální hegemonie v utváření toho, co je uznáno jako životaschopné tělo? Jakým způsobem materializace normy ve formování těla dává vzniknout oblasti abjektivně vyloučených těl, určitému poli deformace, které není uznáno jako plně lidské, čímž ony regulační normy posiluje? Jakou výzvu tato vyloučená a abjektivně zavržená oblast staví před symbolickou hegemonii? Co je to za výzvu, která by si mohla vynutit radikální reformulaci toho, co je uznáno jako závažná těla, způsobů žití, které se počítají jako „život“, životů, které stojí za to chránit, které stojí za to zachraňovat, za které stojí za to truchlit?

TRAJEKTORIE TEXTU

Texty, na které se toto zkoumání zaměřuje, pocházejí z různých tradic: Platonův *Tímaios*, Freudův esej „K zavedení narcismu“, texty Jacquesa Lacana, literární příběhy Willy Catherové, novela *Passing* od Nelly Larsenové, film *Paříž je v plamenech* Jennie Livingstonové, novější texty věnované teorii a politice pohlaví a teorii radikální demokracie. Široký historický rozptyl tohoto materiálu nemá naznačovat, že v každém z těchto kontextů setrvale platí jediný heterosexualizační (*heterosexualizing*) imperativ, nýbrž jen tolik, že nestabilita pramenící ze snahy pevně stanovit místo pohlavně diferencovaného těla zpochybňuje v každém z těchto kontextů hranice diskursivní inteligibility. Nejde zde jen o to, upozorňovat na obtížnost odkrývání nezpochybňovaného místa pohlaví skrze diskurs. Jde spíše o to ukázat, že nezpochybňovaný status „pohlaví“ v rámci heterosexuální dyády zajišťuje fungování jistých symbolických řádů a že jeho zpochybnění nastoluje otázky týkající se toho, kde a jak jsou stanovovány meze symbolické inteligibility.

Ústředním tématem první části této knihy je vytváření pohlavně diferencovaných morfologií prostřednictvím regulačních schémat. V těchto kapitolách se pokouším ukázat, jakým způsobem mocenské vztahy působí v samotném utváření „pohlaví“ a jeho „materiality“. První dvě kapitoly představují různé genealogické pokusy o nastínění mocenských vztahů vymezujících těla: v kapitole „Závažná těla“ se naznačuje, nakolik současné teoretické pozice přejímají jisté napětí

charakteristické pro klasické texty. Tato kapitola se stručně zabývá Aristotelem a Foucaultem, ale poté předkládá revizi četby Platona, kterou podniká Luce Irigarayová, na základě úvahy o pojmu *chóra* v Platonově *Tímaiovi*. *Chóra* je oním místem, kde, jak se zdá, se spolu prolíná materialita a ženství, dávající vzniknout materialitě, jež předchází a utváří jakýkoli pojem empirična. V kapitole „Lesbický falus a morfologické imaginárno“ se snažím ukázat, jak normativní heterosexualita formuje určitý obrys těla, který kolísá mezi materialitou a imaginárnem, ba co víc, který je tímto kolísáním samým. Ani jeden z těchto textů nemá za cíl zpochybňovat materialitu těla; právě naopak, společně tvoří dílčí a navzájem se překrývající genealogické pokusy o stanovení normativních podmínek, za nichž se materialita těla rozvíjí a utváří, a zvláště pak způsobu, jakým je tato materialita utvářena diferenčními kategoriemi pohlaví.

Ve druhé kapitole se průběžně vynořuje druhý soubor otázek ohledně problematiky morfogeneze: jakým způsobem při vytváření a zpochybňování toho, co Freud označil jako „tělesné já“, působí identifikace? Jakožto fenomén vznikající projekcí není tělo jen zdroj, z něhož projekce vychází, ale je také vždy fenoménem ve světě, odcizením od samotného „já“, které si na ně činí nárok. Převzetí „pohlaví“, převzetí jisté materiality s pevnými obrysy, je samo jistým tvarováním onoho těla, morfogenezí probíhající díky souboru identifikačních projekcí. Skutečnost, že tělo, jímž člověk „jest“, je do jisté míry tělem, které částečně nabývá svých pohlavně diferencovaných obrysů za určitých podmínek určovaných zrcadlením a zvnějšňováním, naznačuje, že identifikační procesy jsou pro utváření pohlavně rozlišené materiality klíčové.¹⁷

Tato revize Freuda a Lacana pokračuje ve třetí kapitole s názvem „Fantasmatická identifikace a převzetí pohlaví“. Zde se objevují dvě sociálně a politicky významná témata: (1) jsou-li identifikační projekce regulovány společenskými normami a jsou-li tyto normy chápány jako heterosexuální imperativy, potom se zdá, že normativní heterosexualita je částečně zodpovědná za onen druh tvarování, který stanovuje obrysy tělesné materie pohlaví; (2) vzhledem k tomu,

¹⁷ S onou kritikou Lacana, která zdůrazňuje omezené a falogocentrické implikace zrcadlového modelu ve „Stadiu zrcadla“, se vážně vyrovnávám ve druhé kapitole.

že normativní heterosexuality zjevně není jediným regulačním režimem, který při vytváření tělesných hranic či stanovování mezí tělesné inteligibility působí, je smysluplné se ptát, jakými jinými režimy regulační produkce je materialita těl vymezována.

V tomto ohledu se zdá, že sociální regulace rasy se nevynořuje jen jako jiná oblast moci, zcela oddělitelná od rozdílu v pohlaví či sexuality, nýbrž že její „přídavek“ rozvrací jednoduše působení heterosexuálního imperativu, jak jsem je doposud popisovala. Symbolično – rejstřík regulační ideality – je vždy rovněž určitým nástrojem rasové produkce či přímo opakovaným praktikováním *rasově diferencujících* (*racializing*) interpelací. Spíše než abych přijala model, podle něhož je rasismus chápán jako diskriminace na základě předem dané rasy, přikláním se k novějším teoriím, které přišly s tvrzením, že „rasa“ je částečně vytvářena jako účinek dějin rasismu, že její hranice a významy jsou konstruovány v čase, a to nejen ve službách rasismu, ale také ve službách jeho zpochybňování.¹⁸ Když odmítneme ony modely moci, které by redukovaly rasové rozdíly na

¹⁸ Viz Michael Omi a Howard Winant, *Racial Formation in the United States: From 1960s to the 1980s*, New York, Routledge 1986. Viz také Anthony Appiah, „The Uncompleted Argument: Du Bois and the Illusion of Race“, in: Henry Louis Gates, ml. (ed.), *„Race“, Writing and Difference*, Chicago, University of Chicago Press 1986, str. 21–37; Colette Guillaumin, „Race and Nature: The System of Marks“, in: *Feminist Studies*, roč. 8, č. 2, podzim 1988, str. 25–44; David Lloyd, „Race under Representation“, in: *Oxford Literary Review* 13, 1991, str. 62–94; Sylvia Wynter, „On Disenchanting Discourse: ‚Minority‘ Literary Criticism and Beyond“, in: Abdul R. JanMohammed a David Lloyd (ed.), *The Nature and Context of Minority Discourse*, New York, Oxford University Press 1990, str. 432–469.

Zdůrazněme znovu, že tvrdit, že rasa je vytvářena, konstruována nebo že má dokonce fiktivní status neznamená prohlašovat, že je něčím umělým nebo něčím, bez čeho se lze obejít. Patricia Williamssová uzavírá svou knihu *The Alchemy of Race and Rights*, Cambridge, Harvard University Press 1991, str. 236, větou, v níž se klade důraz na to, že rétorické konstrukce rasy jsou prožívány: „Složitost různých sdělení zahrnutých v našem bytí.“ V dodatku nazvaném „Pár slov o kategoriích“ poznamenává, že „ačkoli fakt, že jsem černoška, byl v mém životě tím nejdůležitějším sociálním atributem, je jen jedním z řady vládnoucích narativů či vůdčích fikcí, jejichž prostřednictvím neustále rekonfigurují samu sebe ve světě“ (str. 256). Atribut černošství zde netvoří jen jednu z mnoha „vůdčích fikcí“, nýbrž jde o fikci *mobilizující*, „jejímž prostřednictvím“ její reflexivní rekonfigurace postupuje. Onen atribut, jakkoli je fiktivní, zde není jen atributem „vládnoucím“, tj. nepředstavuje jen nějaký setrvalý a mocně působící rámeček, ale paradoxně je rovněž příslibem, určitým *zdrojem*, prostředkem, *díky němuž* je její přeměna umožněna. Tyto řádky tu cituji proto, abych zdůraznila, že nazveme-li rasu konstrukcí nebo atributem, není tím onen výraz nikterak zbaven svého dopadu na lidský život; právě naopak, stává se právě vůdčí a nepostradatelnou silou v politicky saturovaných diskurzech, ve kterých musí být neustále přeznačován *proti* rasistickým způsobům svého užití.

odvozené účinky rozdílu v pohlaví (jako by rozdíl v pohlaví byl ve vztahu k rasovému rozčleňování nejen samostatný, ale jako by mu v časovém či ontologickém smyslu jaksi předcházely), zdá se klíčové znovu promyslet ony scénáře, podle nichž probíhá reprodukce, a tedy i pohlavně diferencující praktiky, a to nejen jako scénáře, jejichž prostřednictvím dochází ke vštěpování heterosexuálního imperativu, ale i jako scénáře, jejichž prostřednictvím jsou zajišťovány a zpochybňovány hranice rasového rozlišování. Zvláště v oněch styčných bodech, kde „nucená heterosexuality přispívá k udržování hegemonických forem rasové čistoty, se „hrozba“ homosexuality stává čímsi mimořádně komplexním.

Zdá se velmi důležité postavit se proti modelu moci, který by rasismus, homofobii a misogynii vytyčoval jako vztahy paralelní či analogické. Vyhlásování jejich abstraktní či strukturní ekvivalence nejenže není právo specifickým dějinám jejich konstrukce a vypracovávání, ale také oddaluje důležitý úkol promýšlení způsobů, jimiž se tyto mocenské vektory navzájem vyžadují a rozvíjejí za účelem svého vlastního vyjádření. O jakémkoli z těchto pojmů ani o jejich vzájemných vztazích možná dokonce vůbec nelze uvažovat bez pojetí moci, jež prošlo důkladnou revizí, pokud jde jak o její geopolitické rozměry, tak o faktory, které se v současnosti podílejí na jejím vícevrstevnatém oběhu.¹⁹ Jakákoli analýza, která staví jeden mocenský vektor do popředí oproti jinému, se na jedné straně bezpochyby stane zranitelnou vůči kritikám spočívajícím nejen v tom, že opomíjí či znevažuje jiné vektory, ale i v tom, že aby vůbec mohla být provede-

¹⁹ Viz Gayatri Chakravorty Spivak, „Scattered Speculations on the Question of Value“ a „Subaltern Studies: Deconstructing Historiography“, in: *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*, New York, Routledge 1987, a také „Can the Subaltern Speak?“, in: Cary Nelson a Lawrence Goldberg (ed.), *Marxism and the Interpretation of Culture*, Urbana, University of Illinois Press 1988; Tejaswini Niranjana, *History, Post-Structuralism, and the Colonial Context*, Berkeley, University of California Press 1992; Chandra Talpade Mohanty, „Cartographies of Struggle: Third World Women and the Politics of Feminism“ a „Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses“, in: Chandra Mohanty, Ann Russo a Lourdes Torres (ed.), *Third World Woman and the Politics of Feminism*, Bloomington, Indiana University Press 1991, str. 1–80 (druhý text vyšel v českém překladu jako Mohanty, C. T.: „Očima Západu: feministický výzkum a koloniální diskursy“, přel. L. Kočandrlová, in L. Oates-Indruchová (ed.), *Ženská literární tradice a hledání identit: antologie angloamerické feministické literární teorie*, Praha, Sociologické nakladatelství 2007, str. 309–356); Lisa Lowe, *Critical Terrains: French and British Orientalisms*, Ithaca, Cornell University Press 1991.

na, její vlastní konstrukce na vyloučení těchto ostatních vektorů závi-sejí. Na druhé straně jakákoli analýza, která si činí nárok na to, že bude schopna obsáhnout každý mocenský vektor, podstupuje riziko jistého epistemologického imperialismu spočívajícího v předpokladu, že jakýkoli daný autor by mohl plně zastupovat a vysvětlovat složitosti současné moci. Žádný autor ani text takovýto odraz svě-ta nabídnout nemůže, a ti, kdo tvrdí, že takové fresky předkládají, se stávají podezřelými už jen díky tomuto tvrzení jako takovému. Selhání mimetické funkce má nicméně svá vlastní politická užití, neboť vytváření textů může představovat jeden způsob rekonfigu-race toho, co se bude chápat jako svět. Protože texty neodrážejí své autory či své světy v jejich celistvosti, vstupují do pole čtení jako díl-čí provokace, přičemž nejenže vyžadují soubor předchozích textů, aby se staly čitelnými, ale – v nejlepším případě – zavdávají podnět k řadě přisvojení a kritik, které se dotazují na jejich základní premisy.

Tento požadavek promýšlení současné moci v její složitosti a vnitřních propojeních zůstává bezesporu důležitý dokonce i ve své nemožnosti. A přesto by byla chyba podrobovat každý kulturní produkt týmž kritériím, neboť radikální charakter postřehů přináše-ných určitým textem je podmiňován právě jeho dílčí povahou. Vez-meme-li si za východisko heterosexuální matrici či heterosexuální hegemonii, bude nám hrozit přílišné zúžení perspektivy, avšak toto riziko budeme podstupovat proto, abychom nakonec zpochybnili její zdánlivou prioritu a autonomii jakožto jisté formy moci. Bude se tak dít v rámci samotného našeho textu, avšak neúspěšněji k tomu bude možná docházet v jeho různých pozdějších přivlastněních. Zdá se mi totiž, že člověk svými texty vstupuje do pole psaní, které je bez výjimky – a v tom je jeho příslib – širší a hůře ovládnutelné než to, jež má člověk dočasně ve své moci, a že nepředvídatelná nová přivlastnění daného díla v oblastech, do nichž nikdy nemělo vědo-mě zasahovat, patří mezi ta nejužitečnější. Politická problematika působení uvnitř složitých mechanismů moci je nastolena ke konci textu „Fantasmatická identifikace a převzetí pohlaví“ a dále rozvinu-ta v interpretaci filmu *Paříž je v plamenech* ve čtvrté kapitole, nazvané „Paříž je v plamenech: otázky přivlastnění a subverze“, a znovu pak v šesté kapitole „Passing, Queering: Nella Larsenová a její psycho-analytická výzva“.

Ve druhé části této knihy se nejprve zabývám vybranými literárními texty Willy Catherové a uvažuji nad tím, jak v nich paternální symbolično umožňuje subverzivní reteritorializace jak genderu, tak sexuality. Oproti názoru, že sexualitu lze zcela odloučit od genderu, zde naznačuji, že texty Willy Catherové inscenují jisté překračování hranic genderu, aby zjednaly průchod jinak nevyslovitelné touze. Toto letmé čtení Willy Catherové, zvláště povídek „Tommy the Unsentimental“, „Paul’s Case“ a pasáží z románu *Moje Antonie (My Ántonia)*, se zabývá otázkou přeznačitelnosti (*resignifiability*) otcovského zákona, jež destabilizuje fungování jmen a tělesných částí jakožto míst překřížování identifikace a touhy. Jméno u Catherové rozkolísává zavedené pojmy genderu a tělesné integrity, pojmy, jež současně odvracejí i zviditelňují homosexualitu. Tento druh textové lsti lze číst jako další případ toho, co Eve Kosofská Sedgwicková bystře analyzovala jako „epistemologii tajné skrýše“ (*the epistemology of the closet*).²⁰ U Catherové je nicméně diskursivní artikulace genderu spojena s takovým druhem narace a narativizovatelnosti lesbické touhy, že ony specifické způsoby, jimiž Sedgwicková – ve vztahu ke Catherové – naznačovala odloučení sexuality od genderu, jsou v jejích literárních textech implicitně zpochybňovány.²¹

Četba novely *Passing* Nelly Larsenové se soustřeďuje na otázku, jak přepis symbolična jakožto vektoru genderových a rasových imperativů otřásá tvrzením, že rozdíl pohlaví v jistém smyslu předchází rozdílům rasovým. Termín „queering“ v textu Nelly Larsenové v sobě spojuje rasové i sexuální úzkosti a vyžaduje si čtení tázající se po způsobu, jakým regulace sexuality působí skrze regulaci rasových hranic, a způsobu, jakým rasová rozlišení působí tak, aby bránila jistým sexuálním transgresím, jež představují společenskou hrozbu. Novela Larsenové nabízí možnost nového teoretického promýšlení symbolična jakožto rasově artikulovaného souboru sexuálních norem a možnost uvažování jak o historicitě těchto norem, tak o bodech, ve kterých stojí proti sobě nebo působí souběžně, i o mezích jejich reartikulace.

²⁰ Eve Kosofsky Sedgwick, *Epistemology of the Closet*, Berkeley, University of California Press 1990.

²¹ Eve Kosofsky Sedgwick, „Across Gender, Across Sexuality: Willa Cather and Others“, in: *South Atlantic Quarterly*, roč. 88, č. 1, 1989, str. 53–72.

Je-li performativita nahlížena jako ona moc diskursu, která vytváří účinky skrze reiteraci, jak potom máme chápat meze tohoto vytváření, omezení, za nichž k tomuto vytváření dochází? Jedná se o sociální a politické meze přeznačitelnosti genderu a rasy, nebo o meze, jež jsou přísně vzato vně sociálna? Máme chápat tento „vnějšek“ jako to, co se setrvale vzpěčuje diskursivnímu rozpracování, anebo je to proměnlivá hranice ustavovaná a posouvaná specifickými politickými obsazeními?

Novátorská teorie politického diskursu, jak ji předkládá Slavoj Žižek v knize *The Sublime Object of Ideology*, se zaměřuje na otázku rozdílu mezi pohlavími u Lacana ve vztahu k performativnímu charakteru politických signifikantů. Interpretace jeho díla a následující kapitola o přeznačení pojmu „queer“ jsou zkoumání věnovaná využití a mezím psychoanalytické perspektivy v teorii politických performativů a demokratického soupeření. Žižek rozvíjí teorii politických signifikantů jakožto performativů, které tím, že se stávají místy fantasmatického obsazování, získávají schopnost mobilizovat politická seskupení. V Žižkově formulaci politického performativu hraje ústřední roli kritika analýzy diskursu, zaměřená na její neschopnost brát v potaz to, co se vzpírá symbolizaci a co Žižek občas označuje jako „trauma“ a občas jako „reálno“. Tato poučná a novátorská teorie má nicméně tendenci opírat se o neproblematizovaný sexuální antagonismus, který nevědomky zavádí heterosexuální matici jako stálou a nezpochybnitelnou strukturu kultury, v níž ženy fungují jako „skvrna“ v diskursu. Ti, kdo se tuto strukturu snaží zpochybnit, tedy vedou debatu s reálnem, s tím, co je vně veškeré argumentace, s traumatem a nutností oidipalizace, jež podmiňuje a omezuje jakýkoli diskurs.

Žižkovy pokusy propojit performativní charakter diskursu se schopností politické mobilizace jsou nicméně velice cenné. Jeho explicitní provázání teorie performativity s teorií hegemonie, jak je vypracována v pojetí radikální demokracie u Ernesta Laclaua a Chantal Mouffeové, nabízí vhledy do politické mobilizace na základě psychoanalyticky inspirované teorie ideologického fantasmatu. Jako součást kritické diskuse se Žižkovou teorií tedy uvažují o tom, jak by bylo možno znovu promyslet performativitu jako citovatelnost a přeznačování, a o tom, v jakých ohledech by si psychoanalýza

mohla uchovat svou vysvětlující sílu v rámci určité teorie hegemonie, která nezvēcňuje ani heterosexuální normu, ani její misogynní důsledky.

V poslední kapitole pak naznačuji, že kontroverzní praktiky „queerness“ by se daly chápat nejen jako příklad politiky citace, ale jako specifické přepracování abjekce do podoby politické akceschopnosti (*political agency*), jež by mohlo vysvětlit, proč „citovatelnost“ pro současnou politiku představuje příslib. Veřejné stvrzování „queerness“ inscenuje performativitu jakožto citovatelnost za účely přeznačování abjektivního vylučování homosexuality do podoby vzdoru a legitimacy. Tvrdím, že se nemusí jednat o „zvrtný diskurs“, v němž vzdorné stvrzování queer dialekticky znovu nastoluje verzi, již se snaží překonat. Jedná se spíše o politizaci abjekce ve snaze přepsat historii tohoto výrazu a přinutit jej k jistému nesnadnému přeznačení. Takováto strategie, jak tvrdím, je klíčová pro vytvoření onoho druhu komunity, v níž začne být lépe možné přežívat s AIDS, v níž se queer životy stanou čitelnými, cennými a hodnými podpory, v níž vášně, zranění, žal, tužby začnou být uznávány, aniž výrazy vyjadřující toto uznání ustrnou zase v dalším pojmovém řádu neživotnosti a nesmlouvaného vylučování. Má-li tato práce nějaký „normativní“ rozměr, pak spočívá právě v tom, že napomáhá radikálnímu přeznačování oblasti symbolična, že odchyluje citační řetězec k uskutečnitelnější budoucnosti umožňující rozšířit samotný význam toho, co se počítá jako ceněné a cenné tělo ve světě.

Abychom přeměnili symbolično na něco, co je způsobitelné k tomuto druhu přeznačování, bude nutno uvažovat o něm jako o regulaci významu probíhající v čase, a ne jako o víceméně permanentní struktuře. Toto nové promýšlení symbolična v termínech časové dynamiky regulačního diskursu bude brát vážně lacanovskou výzvu postavenou proti angloamerickým koncepcím genderu, což znamená, že „pohlaví“ připíšeme status jazykové normy, avšak tuto normativitu budeme chápat ve foucaultovských pojmech coby „regulační ideál“. Tento projekt, jenž ovšem z oněch angloamerických koncepcí genderu rovněž čerpá, se snaží zpochybnit strukturní ustrnutí heterosexalizační normy v psychoanalytické teorii, aniž odvrhne to, co je na psychoanalytických perspektivách očividně cenného. „Pohlaví“ je vskutku regulační ideál, nucená a diferencující materializace těl,

jež bude vytvářet svůj zbytek, svůj vnějšek, něco, co bychom mohli označit jako její „nevědomí“. Když takto zdůrazňujeme, že každý pohyb, jímž se něco utváří, si vyžaduje a ustavuje svá vyloučení, bereme tím vážně jak psychoanalytický pojem vytěsnění (*repression*), tak pojem odvržení (*foreclosure*).

V tomto smyslu se vymezují vůči Foucaultovu pojetí represivní hypotézy, chápané výlučně jako instance právní moci, a tvrdím, že takovéto pojetí se nevyrovnává se způsoby, jimiž „vytěsnění“ funguje jako modalita moci produktivní. Snad existuje způsob, jak podrobit psychoanalýzu určitému foucaultovskému přepisu, přestože sám Foucault tuto možnost odmítal.²² Tento text přijímá jako východisko

²² Foucault tvrdí, že psychoanalýza udržuje represivní zákon, jenž je co do své formy zákonem právním, tj. negativním, regulačním a restriktivním. A ptá se, zda ona touha, o níž se tvrdí, že je zákonem „potlačována“, sama není účinkem, výtvořem, následkem, jenž je právě tímto zákonem vyvolán. Foucaultova jen stěží skrývaná charakterizace „zákona touhy“ u Lacana ovšem opomíjí generativní účinky tohoto zákona v psychoanalytické teorii. V následujícím popisu psychoanalýzy Foucault tvrdí, že v psychoanalytických pozicích, které vytěsněné sexualitě přisuzují prediskursivní status, i v těch, které touhu samu chápou jako *účinek* zákazu, lze nalézt tentýž model moci: „Co vzájemně odlišuje analýzu, která je prováděna v termínech represe instinktu, od té, která je vedena v termínech zákona touhy, je zajiště způsob chápání přirozenosti a dynamiky pudů a nikoli způsob chápání moci. Jedna i druhá se opírají o společnou reprezentaci moci, která podle formy užití a podle pozice, jež je jí vzhledem k touze přiznána, vede ke dvěma protikladným důsledkům: buď k příslibu „osvobození“, pokud má moc na touhu pouze vnější vliv, nebo, pokud je konstitutivním prvkem touhy samé, k potvrzení; vždy jste však již obelstěni“ – M. Foucault, *Dějiny sexuality I*, přel. Č. Pelikán, Praha, Herrmann a synové 1999, str. 98.

Foucault poté charakterizuje lacanovský zákon podobně jako právní performativ: „Mluví, a to je pravidlo“ (str. 99); tento zákon je „monotónní (...) a jakoby odsouzený sám sebe neustále opakovat“ (str. 101). Foucault zde předpokládá, že toto opakování je opakováním něčeho sebeidentického. Domnívá se tedy, že performativní a repetitivní působení lacanovského zákona vytváří jednotné a homogenní subjekty, normalizované „subjekty“ vytěsnění.

Opakování však u Lacana není činitelem subjektivace tak, jak to zde Foucault naznačuje. Nejenže opakování je ve skutečnosti známkou toho, že subjektivace v určitém smyslu *selhala* a nenastala, ale samo je jakousi další instancí tohoto selhávání. To, co se v subjektu opakuje, je tím, co je z utváření subjektu radikálně vyloučeno, tím, co ohrožuje hranice a soudržnost subjektu samého.

Lacan takto navazuje na Freudovu analýzu nutkavého opakování v textu *Mimo princip slasti*. Freud zde tvrdí, že některé formy nutkavého opakování nelze chápat tak, že by byly podřízeny fantazii *ovládání* traumatického materiálu, nýbrž že jsou spíše ve službách pudu smrti, usilujícího o zničení nebo o zrušení obsazení já samotného. Opakování je u Lacana právě tím, co podrývá fantazii ovládání, jež je s já spojena, je jakýmsi „odporem subjektu“. Lacan tuto snahu o znovudosažení fantasmatického místa předcházejícího utváření já popisuje jako cíl opakování, přičemž opakování je dekonstitucí já: „Opakování se zprvu jeví v podobě, která není jasná, která není samozřejmá, jako jakási reprodukce nebo jakési zpřítomňování v *aktu*.“ Skutečnost, že každý akt je v jistém smyslu opakováním toho, co je nenávratně ztraceno, je jasně vyřčena

Foucaultovu myšlenku, že regulační moc produkuje subjekty, které má pod kontrolou, že moc není jen vnucována zvnějšku, ale působí jako regulační a normativní prostředek, jímž jsou subjekty utvářeny. Návrat k psychoanalýze se potom řídí otázkou, jak jisté regulační normy utvářejí „pohlavně diferencovaný“ subjekt takovým způsobem, že utváření psychického a tělesného je nerozlišitelné. A zatímco některá psychoanalytická hlediska situují konstituci „pohlaví“ do určitého momentu vývoje nebo ji chápou jako účinek víceméně permanentní symbolické struktury, já pojmám tento konstitutivní účinek regulační moci jako reiterovaný a reiterovatelný. K tomuto chápání moci jako nuceného a reiterativního vytváření je důležité dodat, že moc rovněž působí díky odvrhování jistých účinků, vytváření „vnějšku“, oblasti neživotaschopnosti a neinteligibility, která ohraničuje oblast účinků inteligibilních.

Do jaké míry je „pohlaví“ násilným vytvářením, vynuceným účinkem, jenž stanovuje meze tomu, co bude uznáno jako tělo, díky regulování podmínek, za nichž těla jsou nebo nejsou udržována? Mým cílem je zde pochopit, jak by to, co bylo odvrženo či vykázáno z oblasti „pohlaví“ – odtud, kde je tato oblast zajišťována heterosexualizačním imperativem –, mohlo náhle nabýt podobu znepokojivého návratu, a to nejen jako *imaginární* zpochybnění, jež přivozuje selhání v působení nevyhnutelného zákona, ale jako uschopňující narušení, jako příležitost k zásadní reartikulaci symbolického horizontu, v němž těla vůbec začínají být závažná.

v následující větě: „Akt, skutečný akt vždy obsahuje určitý aspekt struktury, aspekt spočívající v tom, že se týká reálna, které v něm není evidentně zahrnuto.“ J. Lacan, *Le séminaire XI. Quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Paris, Seuil 1973, str. 50.